

Racionalaus politinio sprendimo priėmimo problema Tukidido *Istorijoje* (2.60–64)

Laisvūnas Čekavičius

Anglistikos, romanistikos ir klasikinių studijų institutas

Vilniaus universitetas

El. paštas laisvunas.cekavicius@flf.stud.vu.lt

<https://orcid.org/0000-0003-1256-1385>

Santrauka. Straipsnyje analizuojama Periklio paskutinė kalba Tukidido *Istorijoje* (2.60–64) kaip atvejis, atskleidžiantis racionalaus politinio sprendimo priėmimo ribas krizinėje situacijoje. Periklis siekia įtikinti atėniečius tęsti karą, naudodamasis racionalia argumentacija, tačiau jo retorikoje glūdi esminė prieštara – tikėjimas beribe Atėnų jūrine galia. Šis motyvas, tuometinėje situacijoje nepaveikęs piliečių nuotaikų, vėliau tapo ideologiniu pagrindu ekspansinei politikai, vedusiai į polio žlugimą. Straipsnyje teigiama, kad Tukididas sąmoningai kuria dviprasmišką Periklio portretą: kalbą vienu metu išreiškia pastangas išsaugoti valstybę ir kartu suformuoja ideologiją, kuri ją pakerta. Analizė grindžiama Tukidido suformuluota sprendimų priėmimo schema (1.75.3, 1.76.2), atskleidžiančia, kaip Periklio retorika susiduria su emociniu visuomenės atsaku. Kalba įgyja tragišką dimensiją, o Periklio figūra išryškina žmogaus ir bendruomenės politinio mąstymo ribas.

Reikšminiai žodžiai: Tukididas, Periklis, Atėnų imperija, sprendimų priėmimas.

The Problem of Rational Political Decision-Making in Thucydides' *History* (2.60-64)

Abstract. The article analyses Pericles' last speech in Thucydides' *History* (2.60–64) as a case revealing the limits of rational political decision-making in a crisis situation. Although Pericles seeks to convince the Athenians to continue the war by using rational arguments, there is a fundamental contradiction in his rhetoric: his belief in the unlimited power of Athens at sea. This motif, which did not influence the mood of the citizens at the time, later became the ideological basis for an expansionist policy that led to the collapse of the *polis*. The article argues that Thucydides deliberately creates an ambiguous portrait of Pericles: his speech simultaneously expresses efforts to preserve the state and shapes the ideology that undermines it. The analysis is based on Thucydides' decision-making scheme (1.75.3, 1.76.2), which reveals how Pericles' rhetoric clashes with the emotional response of society. The speech takes on a tragic dimension, and the figure of Pericles highlights the limits of human and community political thinking.

Keywords: Thucydides, Pericles, Athenian Empire, decision-making.

Pastarieji pasauliniai sukrėtimai – pandemija, Vakarų demokratijų aižėjimas, karas Ukrainoje, konfliktai Gazos ruože – kelia klausimą, kaip demokratinės visuomenės gali išlaikyti vienybę ir priimti racionalius sprendimus. Šis iššūkis verčia iš naujo atsigręžti į Tukidido *Istoriją*, kuri skaitytojus kviečia persvarstyti, kaip reikėtų sutelkti visuomenę priimti kryp-

Received: 15/05/2025. Accepted: 10/09/2025.

Copyright © Laisvūnas Čekavičius, 2025. Published by Vilnius University Press.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

tingus politinius sprendimus krizių metu. Vienu iš ryškiausių lyderių Tukidido pasakojime tampa Periklis. Periklio kalba atėniečių laidotuvėse (2.35–46), kuria jis įkvėpė ir suvienijo bendrapiliečius, iki šiol laikoma viena įspūdingiausių *Istorijos* vietų. Šiame straipsnyje dėmesys skiriamas mažiau analizuotai, bet politiškai itin svarbiai paskutinei Periklio kalbai *Istorijoje* (2.60–64), kuria siekiama raminti karo ir maro išvargintus atėniečius. Kalbos kontekstas ne tik panašus į tai, su kuo susiduriame šiandien, bet svarstomas ir esminis, iki šiol aktualumo nepradęs klausimas, kaip politinis lyderis krizių metu turėtų atliepti visuomenės negandas ir ją sutelkti priimti racionalius politinius sprendimus?

Tyrėjai nesutaria, ar Tukididas *Istorijoje* pozityviai vertino Periklio politiką. Vieni mokslininkai Tukididą laiko Periklio gynėju (McGregor, 1956, p. 97; Chambers, 1957, p. 81; Pouncey, 1980, p. 80–81; Hornblower, 1987, p. 174–175; Yunis, 1996, p. 69–70)¹, kiti laikosi nuosaikesnės pozicijos ir teigia, kad Tukididas nepateikė vienareikšmiško Periklio vertinimo (Connor, 1984, p. 74–76; Bloedow, 2000, p. 298; Taylor, 2010, p. 89)². Didžiausią iššūkį šiuo atžvilgiu kelia Periklio paskutinės kalbos motyvas apie beribę Atėnų jūrinę galią (2.62.4). Teiginys, pateiktas politinės krizės kontekste, kelia abejonių dėl racionalaus sprendimo priėmimo galimybių: ar ekspansyvi imperinė vizija yra nuoseklus strateginis sprendimas ar emocinė reakcija į visuomenės spaudimą?

Šiame straipsnyje siūloma laikytis tarpinės pozicijos: paskutinėje Periklio kalboje atsiskleidžia ne nuosekli Periklio apologija ar kritika, bet sudėtingas, ambivalentiškas Periklio psichologinis portretas. Kalboje pabrėžiami tiek pozityvūs politiko bruožai (iškalbingumas, drąsa, patriotiškumas), tiek negebėjimas išspręsti krizės racionaliomis priemonėmis. Straipsnyje grindžiama, kad Tukididas vaizduoja Periklį kaip lyderį, kuris, nors ir remiasi racionalia argumentacija, vis tik negeba paveikti piliečių emocinės būsenos. Taip kalba tampa simboliniu pavyzdžiu, kad politiniai sprendimai dažnai priklauso ne nuo racionalaus pagrįstumo, bet nuo visuomenės emocijų.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti Periklio kalbą (2.60–64), vertinant ją atsižvelgus į Tukidido suformuluotą sprendimų priėmimo schemą (1.75.3, 1.76.2), ir aptarti, kaip retoriniai pasirinkimai susiję su ribotu gebėjimu sutelkti piliečius racionaliai politikai. Pirmoje dalyje aptariami Tukidido svarstymai apie priežastis, dėl kurių žmonės priima politinį sprendimą. Antroje dalyje analizuojama Periklio paskutinė kalba, siekiant atsakyti, kokie politinio sprendimo priėmimo schemas motyvai joje atliepti ir kaip Tukididas siekė akcentuoti Periklio politinio mąstymo ribotumą.

¹ McGregoras (1956, p. 97) kalba apie „žerintą entuziazmą, kurį galima aptikti Periklio kalbose ir jo vertinime“. Chambersas (1957, p. 81) teigia, kad Tukidido susižavėjimas Perikliu pasireiškia vertinant jo veiklą (2.65). Pouncey (1980, p. 80–81) Periklį vadina Tukidido „herojumi“. Hornbloweris (1987, p. 174–175) teigia, kad „Tukidido išankstinis nusistatymas Periklio atžvilgiu – susižavėjimas jo asmenybe ir jam jaučiama nostalgija – neleido Tukididui teisingai įvertinti Periklio veiklos“. Yunis (1996, p. 69–70) teigia, kad „atsižvelgiant į tai, jog Tukididas besąlygiškai žavisi Perikliu ir jo vadovavimu Atėnams, neturime jokio pagrindo daryti išvadą, kad Tukididas apskritai turėjo kokių nors abejonių dėl Periklio veiksmų“.

² Connoras (1984, p. 76) argumentuoja, kad Periklio epitafijoje (2.65.8–12) Tukididas nepateikė savo galutinio sprendimo nei dėl Periklio, nei dėl Peloponeso karo. Bloedow (2000, p. 308) daro išvadą, kad Tukididas atskleidžia du nesuderinamus Periklio paveikslus: pirmoje *Istorijos* knygoje jį vaizduoja kaip nuosaikų imperialistą, antroje – kaip galios ištroškusį Atėnų lyderį. Tayloro (2010, p. 81) teigimu, Tukididas parodo, kad Periklio pateiktas radikalus Atėnų identiteto apibūdinimas, akcentuojantis beribius užkariavimus jūroje (2.62.4), galėjo atėniečius su-naikinti.

1. Racionalaus politinio sprendimo schema Tukidido *Istorijoje*

Tukididas – vienas iš pirmųjų istorikų, kuris, stebėdamas žmonių elgesį, bandė racionaliai aiškinti politikų priimtus sprendimus ir jų motyvacijas, t. y., remdamasis konkrečiais faktais, siekė išsiaiškinti, kaip ir kodėl priimami (ne)teisingi politiniai sprendimai. Tukidido nuomonė apie priežastis, dėl kurių žmonės, veikdami vieni ar grupėmis, priima politinį sprendimą, atskleidžiama *Istorijos* pirmoje knygoje (1.75.3 ir 1.76.2). 1.75 pateikiamas Atėnų atsakas spartiečiams, kai šie per derybas prieš pat karo pradžią apkaltino atėniečius teritorijų užgrobimu ir pertekliniu naudojimusi įgyta galia (ἀρχή). Atėniečiai priminė spartiečiams, kad, Graikijai susidūrus su persų grėsme, spartiečiai patys atsisakė vadovauti Graikijai ir kad atėniečiai ne jėga primetė savo lyderystę kitiems poliams, bet kitų polių piliečiai patys pasiūlė jiems perimti vadovavimą. Atėniečiai apibendrina:

ἐξ αὐτοῦ δὲ τοῦ ἔργου κατηναγκάσθημεν τὸ πρῶτον προαγαγεῖν αὐτὴν ἐς τόδε, μάλιστα μὲν ὑπὸ δέους, ἔπειτα καὶ τιμῆς, ὕστερον καὶ ὠφελίας. (1.75.3)

*Būtent dėl šio reikalo iš pradžių buvome priversti išplėsti savo imperiją iki jos dabartinių ribų; labiausiai mus paskatino baimė, po to ir garbė, o dar vėliau ir nauda.*³

Mintis apie tai, kas verčia žmogų apsispręsti ir siekti galios, pristatoma priežastingumo išraiška ἐξ αὐτοῦ δὲ τοῦ ἔργου („dėl šių aplinkybių“, „dėl šios priežasties“) ir veiksmazodžiu κατηναγκάσθημεν („buvome priversti“), išreiškiančiu neišvengiamą būtinybę (ἀνάγκη). Tęsdami pokalbį su spartiečiais, atėniečiai grįžo prie tos pačios temos, t. y. savo hegemonijos kitų graikų atžvilgiu, kad paaiškintų, kodėl jie ėmėsi lyderystės ir kodėl dabar nenori jos atsisakyti. 1.76.2 atėniečiai teigia, kad spartiečiai būtų buvę priversti elgtis identišškai, esant tokioms pačioms aplinkybėms. Atėniečiai pagrindžia savo teiginį:

οὕτως οὐδ' ἡμεῖς θαυμαστὸν οὐδὲν πεποιήκαμεν οὐδ' ἀπὸ τοῦ ἀνθρωπείου τρόπου, εἰ ἀρχὴν τε διδομένην ἐδεζάμεθα καὶ ταύτην μὴ ἀνεῖμεν ὑπὸ <τριῶν> τῶν μεγίστων νικηθέντες, τιμῆς καὶ δέους καὶ ὠφελίας. (1.76.2)

Taigi ir mes nepadarėme nieko stebėtino ar prieštaraujančio žmogaus būdai, jei priėmėme valdžią, kai ji mums buvo siūloma, ir neatsisakėme jos, nes buvome įveikti trijų svarbiausių motyvų – garbės, baimės ir naudos.

1.75.3 ir 1.76.2 teiginiai panašūs: vienas paaiškina, kodėl žmonės nusprendžia varžytis ir siekti galios, kitas pagrindžia, kodėl žmonės, turėdami galią, nori ją išlaikyti. Būtinybė (ἀνάγκη), pirmiausia santykyje su baime (δέος), o po to su garbe (τιμή) ir nauja (ὠφέλεια), skatino atėniečius įgyti galią, ją išplėsti ir įtvirtinti hegemoniją (1.75.3). Atėniečius išlaikyti galią skatino garbė, baimė ir nauda (1.76.2)⁴. Pirmoje citatoje sprendimų priėmimų veiksniai pasirodo laiko tėkmėje vienas po kito, o antroje – iš karto visi kartu. Grįsdami savo elgesį šiais motyvais, atėniečiai vadovavosi žmogaus būdu (ἀπὸ τοῦ ἀνθρωπείου τρόπου). Taigi Tukidido poziciją priimant sprendimus galima apibrėžti

³ Čia ir kitur vertimas – straipsnio autoriaus.

⁴ Reikia pabrėžti, kad 1.75.3 į pirmą vietą iškelta baimė, o 1.76.2 – garbė. Galima argumentuoti, kad baimė yra svarbiau už garbę, siekiant įgyti galią, o garbė reikšmingesnė už baimę, siekiant išlaikyti galią. Vis dėlto, kaip matysime toliau, šie motyvai Tukidido *Istorijoje* persipina, kai svarstoma apie sprendimų priėmimą.

taip: žmonės dėl būtinybės ir (arba) veikiami savo būdo, baimės, garbės ir naudos įgyja, didina ir išlaiko galią.

Kodėl šiuos du sakinius galima laikyti Tukidido taikoma politinio sprendimo priėmimo teorine schema? Pirma, Tukididas, rašydamas *Istoriją*, siekė suteikti įrankį žmonėms, kurie nori susidaryti aiškų vaizdą tiek apie tai, kas įvyko Peloponeso kare, tiek apie tai, ko politikoje apskritai galima tikėtis, remiantis visiems žmonėms būdingu elgesiu. Tukidido įsitikinimu, politinės situacijos ir iš jų kylantys įvykiai dėsningai atsikartoja dėl nesikeičiančios žmogiškosios prigimties (1.22.4: τὼν μελλόντων ποτὲ αὖθις κατὰ τὸ ἀνθρώπινον τοιούτων καὶ παραπλησίων ἔσεσθαι). Antra, aprašydamas politikų sakytas kalbas, Tukididas ne tik nagrinėjo amžininkų nuomones apie Peloponeso karą, bet ir pateikė savo kritinį požiūrį į istorijos vyksmo sąsajas su žmogaus būdu. Trečia, šie du sakiniai suformuluoti kaip aksiomos, pabrėžiant santykį tarp archetipinių priežasčių ir neišvengiamų pasekmių – dėl šių priežasčių atėniečiai tapo hegemonais ir elgėsi taip, kaip žmogiškoji prigimtis verčia elgtis kiekvieną žmogų. Ketvirta, motyvai – būtinybė, žmogaus būdas (prigimtis), baimė, garbė ir nauda – įvairiais deriniais kartoja *Istorijoje* kaip daugelio priimtų sprendimų priežastis tiek politikų kalbose, tiek paties Tukidido pateiktose įvykių analizėse ir interpretacijose⁵. Iš visų išvardytų motyvų, pateikdamas politinio racionalumo svarstymus, Tukididas daugiausia dėmesio skiria baimės emocijai⁶. Baimė veikia žmonių mąstymą ir verčia juos elgtis įvairiai. Baimė gali tiek paralyžiuoti žmonių mintis (2.87.4) ir veiksmus (1.120.5), tiek skatinti jų susitelkimą (3.101.2, 5.29.1), iniciatyvumą (6.33.1, 6.59.2)⁷.

Iliasas Kouskouvelis (2018, p. 126–127) tyrė sprendimo priėmimo motyvus Tukidido *Istorijoje*. Jis įdėmiai analizavo Tukidido svarstymus apie šių motyvų prigimtį, priežastis, dėl kurių jų atsiranda, kaip šie motyvai daro įtaką žmogaus elgesiui ir sprendimams ir, galiausiai, kaip būtų galima šiuos veiksmus kontroliuoti. Tyrėjas daro dvi svarbias išvadas. Pirma, bendras neteisingų sprendimų priėmimo vardiklis yra persistengimas (*exaggeration*), t. y. nenumaldomas noras patenkinti savo interesus, nevaldoma baimė, perteklinės ambicijos. Antra, būtinybės, naudos ar baimės poveikis priimant sprendimus priklauso nuo aplinkybių (pavyzdžiui, karo, taikos, hegemonijos) ir nuo to, kaip šiuos motyvus vertina veikėjai. Visa tai formuoja jų sprendimų priėmimą ir elgesį. Kitaip tariant, sprendimų priėmėjai (ar jų nuomonę formuojantys politikai), paveikti nekontroliuojamų išorinių aplinkybių, sukeliančių tam tikras reakcijas (baimę, garbės troškimą), patys jas įvertina ir jomis remdamiesi priima sprendimus. Tukidido pasaulio vizija nėra deterministinė – patys žmonės priima (ne)teisingus politinius sprendimus.

⁵ I. Kouskouvelio (2018, p. 87, 96, 102, 117) tyrimo duomenimis, būtinybė kaip sprendimo priėmimo motyvas *Istorijoje* paminėtas 110 kartų, žmogaus būdas – 32, baimė – 248, nauda – 49, garbė – 26 kartus.

⁶ Baimė išskiriama kaip esminis sprendimų priėmimo motyvas (1.75). Lyginant su kitais motyvais, Tukidido *Istorijoje* baimė dažniausiai atsikartoja kaip politinių pasirinkimų priežastis. Oberis ir Perry (2014, p. 209) teigia: „Tukidido pamoka yra ta, kad baimės ir vilties skatinami individai ir grupės dažnai neteisingai įvertina savo galimybes gauti naudos ar išvengti nuostolių ir dėl šių klaidų priima blogesnius sprendimus.“ Apie baimės emocijos svarbą Tukidido *Istorijoje* plačiau žr. Desmond, 2006.

⁷ Plačiau apie įvairialypės politinės baimės funkcijas Tukidido *Istorijoje* žr. I. Kouskouvelis, 2018, p. 106–116. I. Kouskouvelis argumentuoja (p. 102), kad Tukidido *Istorijoje* savanaudiškumas yra stipresnis veiksnys negu baimė priimant politinius sprendimus.

Šios išvados mūsų tyrimui svarbios dėl poros priežasčių. Pirma, teigdami, kad Tukidido *Istorijoje* neteisingi politikų sprendimai kyla iš jų asmeninio persistengimo, svarstydami apie Periklio vertinimą turėtume kelti klausimą – ar Periklis savo siūlymais tinkamai reagoavo į susidariusią politinę situaciją, ar vis dėlto jis išreiškė asmenines perteklines ambicijas? Antra, suvokdami, kad Tukidido *Istorijoje* sprendimų priėmėjai, nors ir veikiami išorinių aplinkybių, yra aktyvūs mąstantys veikėjai, galime kelti klausimą, kaip Periklis savo paskutinėje kalboje formavo sprendimų priėmėjų (t. y. Atėnų piliečių) mąstymo procesą: kokius motyvus – baimę, garbę, naudą (gal visus kartu?) – Periklis akcentavo savo kalboje ir kodėl jis rinkosi akcentuoti būtent šiuos motyvus; kitaip tariant, ar Periklis manipuliavo piliečiais vadovaudamasis asmeniniais interesais, ar vis dėlto siekė bendrojo gėrio?

Svarbu pabrėžti, kad Tukididas pripažįsta racionalumą sprendimo priėmimo procese, t. y. tai, kad žmogus politikoje veikia vadovaudamasis savo interesais ir taikydamas tam tikrą naudos ir kaštų analizę. Tiesa, racionalumas politikoje negalėtų būti įgyvendintas be galios⁸. Kitaip tariant, Tukidido *Istorijoje* politikos racionalumas nėra pagrįstas vien proto galia ir jos raiška per retorinę meistrystę bei įtikinėjimo meną. Tucididas pastebi, kad realioje politikoje žmogus ne visada veikia pagal „optimalų racionalumą“ – svarstydamas apie politinį racionalumą, jis įtraukia žmogaus racionalumą ribojančius veiksnius⁹. Tucididas kelia klausimą – kada politikoje nukrypstama nuo racionalumo ir kaip bendruomenė, priimdama sprendimus, gali išvengti rizikos neįvertinimo spąstų? Svarstant apie mūsų tyrimo objektą – Periklio paskutinę kalbą – galima kelti klausimą, ar Periklis nukrypo nuo racionalumo ir įviliojo atėniečius į spąstus ir jeigu taip, koku būdu ir kodėl jis tai padarė?

2. Paskutinės Periklio kalbos Tukidido *Istorijoje* (2.60–64) analizė

Periklis savo kalboje akcentavo keturis Tucidido nurodytus motyvus: būtinybę, baimę, garbę ir naudą. Daugiausia (septynis kartus) Periklis referavo į naudą ar interesą. Penkis kartus jis akcentavo garbę, po du – būtinybę ir baimę¹⁰. Normalu, kad, norėdamas padrąsinti žmones ar numalšinti jų pyktį, racionalus politikas sieks parodyti, kokią naudą piliečiams atneš jo siūlomas sprendimas. Kitaip tariant, Perikliui reikėjo parodyti, kaip piliečių priimtas sprendimas tęsti karą su Sparta turėtų atitikti atėniečių interesus. Ar Periklis išliko racionalus ir savo kalboje rėmėsi tam tikra naudos ir kaštų analize, siekdamas

⁸ Politikos racionalumas Tucidido *Istorijoje* neapsiriboja retoriniu diskursu ar svarstomuoju teisingumu. Kaip matyti iš Melo ir Atėnų dialogo (5.84–115), valstybė, kuri remiasi metafiziniu įsitikinimu, kad ji išgyvens tarptautinės politikos pavojus dėl savo sėkmės arba dėl palankaus dieviškojo įsikišimo, neišvengiamai bus nubausta už savo neracionalumą. Baimės diegimas visuomenėje yra tiesiogiai susijęs su racionalumo įgyvendinimu politikoje. Tirdamas Melo ir Atėnų dialogą, Litsas (2018, p. 12) pastebi, kad vienas iš kertinių Tucidido racionalaus pasirinkimo teorijos aspektų – antagonistinėje tarptautinėje aplinkoje valstybei svarbu kelti baimę savo konkurentams ir priešams, kad ją gerbtų sąjungininkai.

⁹ Pavyzdžiui, Tucididas nemažai dėmesio skiria svarstymams apie viltį kaip pavojingą iracionalumą politikoje. Daugiau šiuo klausimu žr. Schlosser. Plačiau apie racionalumo ribotumą Tucidido *Istorijoje* žr. Orwin, 1994.

¹⁰ Nauda (ἔνδοξον) ar jos išvestinės paminėtos 2.60.1, 2.60.4, 2.61.4, 2.64.3, 2.64.6. Nauda (ὀφελία) paminėta 2.61. Garbė, šlovė, reputacija (τιμή, δόξα, ἀξίωσις) paminėta 2.61.4 (δόξης, ἀξίωσιν), 2.63.1 (τιμωμένῳ, τιμὰς), 2.64.5 (δόξα). Būtinybė (ἀνάγκη) ar jos išvestinės paminėtos 2.61.1 (ἀναγκαῖον), 2.64.2 (ἀναγκαῖως). Baimė (δέος) ar jos išvestinės paminėtos: 2.63.2 (δεδιώς), 2.62.4 (δελῶς).

atrasti sprendimą, geriausiai atliepiantį atėniečių interesus ir jiems suteiksiantį didžiausią ilgalaikę naudą, ar vis dėlto, kalbėdamas stipriai emociškai paveiktai publikai, nebesiklojė racionalumu ar ilgalaikės naudos išskaičiavimu, bet siekė tik dar labiau pakurstyti atėniečių imperialistines užgaidas?

Atėnus ištikusio maro aprašymas (2.47–54), pateiktas iš karto po Periklio laidotuvių kalbos (2.35–46), verčia abejoti Periklio Atėnų vizija. Dėl maro kilusi nekontroliuojama atėniečių neviltis ir žmonių netektis priešpastatoma Periklio laidotuvių kalboje akcentuojamai racionaliai polio galiai ir žuvusių karių šlovei. Allison (1983, p. 16–18) tyrė šių dviejų epizodų kontrastą. Mokslininkė analizavo, kaip karo didvyrių laidojimo ir jiems skirtos kalbos vómoos („tvarka“, „papatrys“: 2.34.1, 7, 2.35.1, 3, 2.46.1) priešpastatoma maro keliamai άνομία („netvarka“, „įstatymų nepaisymas“: 2.53.1), kuri pasireiškia nesilaikant religinių ir socialinių normų (2.52–53). Maras paskatino didesnę atėniečių nepasitenkinimą Periklio vadovavimu. Pirmųjų nepasitenkinimo požymių kilo spartiečiams įsiveržus į Atiką ir pradėjus niokoti atėniečių žemę dar prieš prasidedant marui. Dviguba nelaimė – maras ir invazija – sustiprino atėniečių neviltį ir norą nebesilaikyti Periklio karo plano. Tuki-didas žodžiu αἰτία („priežastis“, „kaltė“) pabrėžia, kad Periklis, atėniečių nuomone, yra kaltas dėl juos ištikusios nelaimės (2.59.2: καὶ τὸν μὲν Περικλέα ἐν αἰτίᾳ εἶχον). Atėniečiai į Spartą išsiuntė ambasadorius, kad šie pamėgintų sudaryti taiką, tačiau jie grįžo nieko nepešę. Tai tik didino atėniečių neviltį. Periklis, nuspėdamas, kad susilauks priešiškos reakcijos (2.59.3), sušaukė susirinkimą, tikėdamasis, kad jam pavyks atėniečius padrąsinti (2.59.3: θαρσύναι) ir nukreipti jų mintis nuo pykčio (2.59.3: ἀπαγαγὼν τὸ ὀργιζόμενον τῆς γνώμης), juos nuraminus ir numalšinus jų baimę (2.59.3: πρὸς τὸ ἡπιώτερον καὶ ἀδεέστερον καταστήσαι). Kitaip tariant, Periklio tikslas buvo numalšinti atėniečių pyktį, sugrąžinti juos į kontroliuojamą būseną ir suteikti jiems drąsos tęsti karą.

Periklis pradeda savo kalbą teigdamas, kad jis tikėjosi prieš jį nukreipto pykčio, tad sušaukė susirinkimą, norėdamas įrodyti, kad atėniečiai yra neteisūs jį kritikuodami (2.60.1). Toliau pateikiamas drąsus Periklio teiginys (2.60.2): „Aš manau, kad privatiems piliečiams didesnė nauda yra tada, kai klesti visas polis, negu tada, kai atskiri asmenys klesti, o visa valstybė kenčia.“¹¹ Periklis sako, kad net jei individai yra sėkmingi, žlungant valstybei, nukenčia ir jie patys. Vieno žmogaus nelaimė kur kas lengviau išgyvenama visos valstybės. Valstybė gali prisiimti visas individualias bėdas, bet kiekvienas individas negali atskirai prisiimti visos valstybės bėdų, vadinasi, visi žmonės turėtų susitelkti ginti valstybę (2.60.3–4). Atėniečiai neturėtų reaguoti taip, kaip jie reaguoja dabar, t. y. jie turi kaltinti ne tik Periklį, kuris palaikė karą, bet ir save pačius, pritarusius karui (2.60.4: καὶ ἐμέ τε τὸν παραινέσαντα πολεμεῖν καὶ ὑμᾶς αὐτοὺς οἱ ξυνέγνωτε δι’ αἰτίας ἔχετε). Periklis nori parodyti, kad už pradėtą karą atsakingas (ar veikiau „kaltas“, δι’ αἰτίας ἔχετε) tiek jis, tiek atėniečiai. Nors, kaip matėme anksčiau (2.59.2), atėniečiai savęs už susiklosčiusias aplinkybes nekaltina – dėl karo jie kaltę verčia Perikliui.

Periklis toliau teigia, kad atėniečiai yra nukreipę pyktį į vyrą, kuris myli savo šalį ir turi pakankamai proto tinkamai įvertinti situaciją ir reikiamai reaguoti (2.60.5). Jei anksčiau

¹¹ ἐγὼ γὰρ ἡγοῦμαι πόλιν πλείω ξύμπασαν ὀρθομένην ὠφελεῖν τοὺς ἰδιώτας ἢ καθ’ ἕκαστον τῶν πολιτῶν εὐπραγοῦσαν, ἀθροὰν δὲ σφαλλομένην.

atėniečiai manė, kad šiais įgūdžiais Periklis pranoko kitus politikus ir todėl nusprendė jo vedami eiti į karą, dabar būtų neteisinga jį kaltinti (2.60.7). Periklis akcentuoja tam tikrą neišvengiamybę, kurioje atėniečiai dabar yra atsidūrę. Jei yra pasirinkimas tarp karo ir taikos, visada geriau rinktis taiką. Šiuo atveju tenka rinktis, ar pasiduoti priešui ir iš karto paklusti kitiems, ar susidurti su pavojais ir laimėti. Taigi didžiausia kaltė tenka tam, kuris vengia pavojaus, o ne tam, kuris jam priešinasi (2.61.2). Dabartinę karo padėtį Periklis pateikia kaip neišvengiamybę – atėniečiai neturėję kito pasirinkimo, tik pradėti kariauti su Sparta. Periklis tvirtina, kad jo paties pozicija nesikeičia, bet dėl silpnos moralės atėniečiai ketina keisti savąją poziciją (2.61.2). Jis dar sykį akcentuoja, kad kilusios iš anksto nenuspėjamos nelaimės susilpnino atėniečių ryžtą – įvykiai, kurie yra neprognuojami (t. y. maras), gali neigiamai paveikti mąstymą ir pavergti sielą (2.61.3). Taip Periklis siekia raminti atėniečius, sakydamas, kad jiems nereikėtų sumišti dėl nekontroliuojamų ir neprognuojamų išorinių aplinkybių – atėniečiams reikia susirūpinti tik tuo, ką jie gali pakeisti. Akcentuodamas būtinybę (kalbėdamas apie maro neišvengiamybę), Periklis pereina prie siekio apeliuoti į atėniečių garbės jausmą. Jis teigia, kad atėniečiai yra šlovingo polio piliečiai ir privalo būti pasiruošę iškęsti net didžiausią nelaimę, kad nesuterštų savo reputacijos (2.61.4).

Ši racionali argumentacija netrukus persipina su ideologiniu motyvu apie beribę Atėnų jūrinę galią (2.62.1)¹². Periklio manymu, su turimais atėniečių ištekliais niekas (net Persijos karaliai) jų negalėtų sustabdyti jūroje. Dėl šios priežasties atėniečiai neturėtų liūdėti dėl savo praradimų – jų žemyninė teritorija yra tik priedas prie jų tikrosios, jūrinės, galios. Žemyniniai turtai gali greitai būti susigrąžinti, jei atėniečiams pavyks išsaugoti savo laisvę (2.62.3). Periklis vėl apeliuoja į atėniečių garbės jausmą, teigdamas, kad jų tėvai šias valdas ne paveldėjo, bet patys užsikariavo (2.62.3). Jis taip pat pabrėžia, kad argumentų kyla ne iš paikos vilties, bet iš racionaliai apsvaistytų aplinkybių, t. y. iš pagrįsto tikėjimo pranašumu prieš priešą (2.62.4–5). Tokia retorika, formaliai pateikiama kaip racionalus pasitikėjimas ištekliais, kartu veikia ir kaip emocinis atsakas į visuomenės liūdesį dėl netekto turto. Būtent čia išryškėja įtampa tarp racionalios karo būtinybės sampratos ir potencialiai perteklinės ekspansinės vizijos.

Periklis dar kartą apeliuoja į atėniečių garbės jausmą – visi atėniečiai didžiuojasi imperijos įgyta šlove (2.63.1: τῷ τιμωμένῳ ἀπὸ τοῦ ἄρχειν, ὅπερ ἅπαντες ἀγάλλεσθε). Periklis šį garbės jausmą iškart kontrastuoja su potencialia grėsme (κινδύνου) – atėniečiai gali prarasti ne tik laisvę, grėsmę kelia tikimybė prarasti imperiją ir pavojus, į kurį juos atvedė neapykanta imperiniam valdymui (2.63.1: ἀρχῆς στερήσεως καὶ κινδύνου ὧν ἐν τῇ ἀρχῇ ἀπῆχθεσθε). Periklis baimę sieja su būtinybe – atėniečiai nebeturi galimybės atsakyti savo imperijos (2.63.2). Kitaip tariant, dabartinė Atėnų imperija yra kaip tironija¹³ (2.63.2: ὡς τυραννίδα) ir būtų pavojinga ją prarasti, nes pavergtų polių piliečiai greitai atkeršytų atėniečiams už jų skriaudas.

Vėliau Periklis apeliuoja į atėniečių sąmoningumą – jie neturėtų dabar ant jo pykti, nes patys sutiko eiti kariauti (2.64.1: αὐτοὶ ξυνδιέγνωτε πολεμεῖν). Atėniečiai galėjo numatyti

¹² Periklis imasi argumento, kurio teigia neišplėtojęs ankstesnėse savo kalbose.

¹³ Periklis konstatuoja, kad Atėnai šiuo metu yra *kaip* tironija, t. y. jų valdžia panaši į tironiją. Kleonas 3.37.2 tiesmukai teigia, kad Atėnai yra tironija.

karo pasekmes, bet maras ir jo padariniai buvo nenuspėjami (2.64.1). Atėniečiai turėtų iš būtinybės (ἀναγκαιώς) pakęsti dievų atsiųstas nelaimes ir drąsiai atlaikyti priešų smūgius (2.64.2: φέρειν δὲ χρὴ τὰ τε δαιμόνια ἀναγκαιώς τὰ τε ἀπὸ τῶν πολέμιων ἀνδρείως). Periklis įkvepia atėniečius, primindamas, kad Atėnai yra stipriausias polis ne tik Graikijoje, bet ir tarp visų kitų tautų (ὅμοια μέγιστον αὐτὴν ἔχουσαν ἐν ἅπασιν ἀνθρώποις), nes nepasiduoda ir savo veiksmais bei pastangomis pagrindžia karinę šlovę (2.64.3)¹⁴. Kiekvienas polis, turėdamas savų ambicijų, bandys imituoti Atėnus, o tie, kurie neišgys tokios galios, atėniečiams pavydės (2.64.5). Taigi atėniečiams nevalia dabar derėtis su Sparta ir rodyti savo silpnybę – stipriausi tarp polių ir žmonių yra tie, kurie net nesėkmių akivaizdoje išsaugo dvasios stiprybę ir imasi ryžtingų veiksmų (2.64.6)¹⁵. Išklause kalbą, atėniečiai, kaip politinis vienetas, sutiko su Periklio argumentais, nustojo siųsti ambasadorius į Spartą ir susikoncentravo į karą, nors asmeniškai piliečiai liko nepatenkinti dėl karo sukeltų nuostolių (2.65.1).

Periklio paskutinėje kalboje dominuoja baimės motyvas, glaudžiai susijęs su racionalia pragmatiška naudos samprata. Periklio teigimu, atėniečiai turi nepasiduoti spartiečiams ne tik dėl galimos pralaimėjimo gėdos (prieš protėvius ir save pačius), bet ir dėl tikėtino keršto, kurį, imperijai žlugus, galėtų įvykdyti pavergti sąjungininkai. Patys atėniečiai prisidėjo prie šios imperialistinės tikrovės sukūrimo, todėl dabar, vedami būtinybės, privalo laikytis jos principų, kad išvengtų savo paties žlugimo. Tokia imperialistinės politikos doktrina dažnai atsikartoja Tukidido *Istorijoje*¹⁶. Gali atrodyti, kad šią racionalią ar pragmatiską viziją aptemdo Periklio mintys apie Atėnų beribę jūrinę galią. Viena yra kalbėti apie reikiamybę nebaigti karo, o kita – kalbėti apie beribį potencialą išplėsti savo teritoriją. Vis dėlto reikia nepamiršti, kodėl Periklis rinkosi šį argumentą – jis siekė numalšinti atėniečių pyktį ir liūdesį dėl netekčių ir prarastos nuosavybės, pabrėždamas, kad žemyninis turtas nėra toks reikšmingas, nes jie gali greitai jį atsikovoti. Ideologiškai angažuotas teiginys apie jūrinės galios beribiškumą gali būti vertinamas kaip atsakas į jautrios publikos emocijas. Kitaip tariant, atėniečiai liko stipriai paveikti maro ir spartiečių invazijos padarinių, todėl Periklis ėmėsi radikalių retorinių priemonių, siekdamas sutramdyti šiuos stiprius jausmus, t. y. esant beviltiškoms aplinkybėms, ėmėsi kraštutinės drąsinimo taktikos. Ar toks Periklio pasidavimas įtemptoms aplinkybėms ir karštomis

¹⁴ Prieš tai Periklis teigia: „ἦν καὶ νῦν ὑπενδιδόμεν ποτε (πάντα γὰρ πέφυκε καὶ ἐλασσοῦσθαι) μνήμη καταλείψεται [...]“ (*Net jei dabar šiek tiek nusileistume (nes viskas, kas gyva, ilgainiui turi sunykti), atminimas [apie mūsų šlovę] išliks [...]*) (2.64.3). Pateiktas „numatytas“ Atėnų imperijos žlugimas 404 m. – įvykis, kuris bus paminėtas kaip faktas kito skyriaus pabaigoje (2.65.12). Periklis supranta Atėnų imperijos laikinumą. Jis taip pat mini Atėnų pralaimėjimo priežastį – nesutarimus ir priešišumą, t. y. negebėjimą priimti racionalių sprendimų (αὐτοὶ ἐν σφίσιν αὐτοῖς κατὰ τὰς ἰδίας διαφορὰς περιπεσόντες ἐσφάλησαν).

¹⁵ Galime pastebėti, kad Periklis žmogų lygina su polių – geras žmogus elgiasi taip pat, kaip geras polis ir *vice versa*.

¹⁶ 3.37–40 Kleonas debatuose, ar vertėtų atkeršyti sukilusiems mitilieniečiams (Atėnų sąjungininkams), pabrėžia, kad Atėnai sukaupė savo galią paverdami kitus polių ir dabar privalo neatsisakyti imperinių ambicijų, kad nesulauktų keršto iš pavergtų sąjungininkų. Diodotas 3.41–48 nepritaria mitilieniečių išžudymui, bet pritaria imperialistinei nuostatai, kuri būtų pagrįsta ne geležine ranka, o pragmatiška politika. 4.78–88 Spartos generolas Brasidas aiškina, kad imperinė politika turėtų būti pagrįsta „morkos ir lazdos“ principu. 5.84–115 Atėnų debatai su Melu rodo, kad imperialistinėje politikoje dominuoja galia ir nauda. 6.81–87 Eufemas kalba apie tai, kodėl susiformavo Atėnų imperija, ir pabrėžia, kad ji išsilaiko dėl baimės.

emocijoms vertintinas kaip jo racionalumo ribotumo išraiška? Galbūt tai kaip tik Periklio politinio racionalumo laimėjimas, nes jis sugebėjo įvertinti publikos beviltiškumą ir ėmėsi šių priemonių siekdamas pakylėti atėniečius?

Neturime galimybės atsakyti į šiuos klausimus, remdamiesi vien turima kalba. Vis tik žinome, kad beribės jūrinės galios argumentas tuo metu neatliko savo funkcijos, t. y. neįtikino atėniečių nebeliūdėti dėl prarastų turtų po spartiečių invazijos – atėniečiai individualiai vis tiek jautė skausmą dėl šių nelaimių (2.65.1: ἰδίᾳ δὲ τοῖς παθήμασιν ἐλποῦντο). Nors ir sutikę su Periklio politika, jie vis tiek asmeniškai jam jautė pyktį ir paskyrė baudą (2.65.3). Nepaisant to, atėniečiai vėliau perrinko Periklį karo vadu, nes nuoskaudos dėl asmeninių turtų netekties nebebuvo tokios didelės. Jie laikė Periklį geresniu už bet kurį kitą politiką, manė, kad jis efektyviausiai geba patenkinti viso polio poreikius (2.65.4). Kitaip tariant, atėniečiai suprato, kad, norėdami išlikti sukurtoje imperialistinėje tikrovėje, turi sekti Periklio nurodymus.

Laidotuvių kalba (2.35–47) Periklis norėjo pakelti atėniečių moralę, siūlydamas jiems idealą, už kurį verta kovoti, tačiau beveik beviltiškoje situacijoje, paskutinėje savo kalboje jis nusprendė pateikti daug niūresnį vaizdą ir priversti atėniečius bijoti taikos sudarymo pasekmių. Periklis atvirai užsipuolė visus, kurie vis dar buvo įsitikinę, kad atsargumas, santūrumas, taupumas ir noras išsaugoti *status quo* tebėra svarbiausios dorybės. Kitaip tariant, imperialistinėje tikrovėje, kurioje 430 m. pr. Kr. atsidūrė Atėnai, žmonės nebegalėjo atsigręžti į agrarinės bendruomenės vertybes. Galima teigti, kad Periklis, imdamasis radikalios retorikos ir pateikdamas beribės jūrinės galios argumentą, nepakankamai tai įvertino ir sukūrė pavojingą precedentą ateities Atėnų lyderiams. Net jei Periklis ir nepuoselėjo Atėnų fanatiškų imperialistinių tikslų ir šiuo argumentu siekė tik nuraminti tuometes aistras dėl prarasto individualaus turto, jo žodžiai galėjo pakreipti atėniečių mąstyseną ir juos nuoširdžiai įtikinti beribe jūrine galia. Juo labiau, kad beribės jūrinės galios argumentą suformulavo Periklis – žmogus, akcentavęs, kad veiksmai turėtų būti pagrįsti racionalių sprendimų (γνώμη, 1.140, 2.62.3–4). Kai kurie atėniečiai, išgirdę racionalumu pasižymintį Periklį kalbantį apie beribę jūrinę galią, galėjo tai suprasti ne kaip jautrų patriotišką argumentą, skirtą jiems padrąsinti ar jų pykčiui numalšinti, bet kaip realią racionalios politikos kryptį. Žinome, kad Periklis savo kalbose atėniečiams ne tik pateikė tiesmukų argumentų, bet ir žarstėsi patetiškais teiginiais apie žmoniją, siekdamas juos įkvėpti¹⁷. Periklis suprato, kad, norint įtikinti žmones, retorika turi būti ne tik informatyvi, bet ir paveiki bei įtrauki. Vis dėlto toks bandymas paveikti auditoriją galėjo turėti priešingų pasekmių. Kiti politikai, kurie siekė ne valstybės, bet asmeninio intereso, įgijo precedentą manipuliuoti Periklio suformuluotu argumentu. Tarkim, galima manyti, kad Periklio žodžiai prisidėjo prie Sicilijos ekspedicijos įgyvendinimo, jeigu sutiktume, kad Alkibijadas dalyvavo šiame susirinkime ir atkreipė dėmesį į imperialistinius Periklio pareiškimus.

Atmetant istorines spekuliacijas, matyti, kaip Periklio paskutinės kalbos atvejis kelia iššūkį politinio racionalumo idėjai. Galime grįžti prie anksčiau keltų klausimų. Ar Periklis

¹⁷ Daugiau apie Periklio retoriką žr. Tompkins, 2013.

savo siūlymais dėl beribės jūrinės galios tinkamai reagavo į susidariusias aplinkybes, siekdamas numalšinti atėniečių pyktį, ar vis dėlto jis išreiškė asmenines perteklines ambicijas dėl Atėnų imperijos plėtros? Norint tinkamai įvertinti Periklio pareiškimus paskutinėje kalboje, reikėtų bent minimaliai atsižvelgti į jo politinę karjerą. Pirmoji Periklio svarbi veikla Atėnų politikoje buvo pasipriešinimas Kimonui ir vadovavimas pastangoms jį pašalinti iš Atėnų (Plut. *Per.*, 7.3). Padedant Efiąltui, Perikliui pavyko nuversti Kimoną ir įgyvendinti demokratines reformas Atėnuose. Užsienio politikoje Periklis pasireiškė suorganizavęs ambicingą atėniečių ekspediciją į Egiptą (Thuc., 1.104.1–2) ir vykdęs antispartietišką politiką. Ši politika Atėnus atvedė iki pirmojo Peloponeso karo. Atėnai patyrė didelių nuostolių Egipte ir buvo priversti pasirašyti Trisdešimties metų taiką (446 m. pr. Kr.). Viena vertus, tai rodo, kad Periklis turėjo nemažai asmeninių ambicijų imperialistinės politikos atžvilgiu. Kita vertus, paties Periklio nuomone, veržlumas ir drąsa yra prigimtinės atėniečių savybės (1.144.3, 2.39.4, 2.40.3), o pavojus yra imperijos stimulus, kliūtis, su kuria atėniečiai mielai susiduria, kad laimėtų didžiausią šlovę. Remiantis tokia imperialistine logika, teiginiai apie beribę Atėnų jūrinę galią yra nuoseklūs – žemyniniai pralaimėjimai Spartai ir turto praradimas yra kliūtys, bet atėniečiai dėl savo prigimtinio veržlumo nuostolius turėtų vertinti tik kaip dar rimtesnį stimulą didinti savo imperinę galią (1.143, 2.62.1–2)¹⁸. Kuo didesnė rizika ir pavojus ištinca atėniečius, tuo didesni laimėjimai jų gali laukti ateityje.

Politinę ir ideologinę Atėnų jūrinės galios logiką papildė išteklų analizė, kurioje Periklio samprotavimai dera su Tukidido vertinimu *Archajologijoje*. Tukididas pažymi, kad poliai, kurie sutelkė dėmesį į laivynų plėtrą, įgijo galią tiek iš sąjungininkų mokamų įnašų, tiek iš dominavimo prieš kitus miestus (1.15). Atėnai šią galią stiprino atimdami pavaldžių miestų laivus ir versdami mokėti duoklę (1.19). Tukididas taip pat pabrėžia, kad Atėnų ištekliai Peloponeso karo pradžioje viršijo bendros graikų sąjungos pajėgumus Persų karo metu (1.19). Periklis remiasi tomis pačiomis Atėnų galios prielaidomis, kurias išryškina Tukididas (*περιουσία χρημάτων, τὸ ναυτικόν*), ir pateikia jas kaip pakankamą pagrindą atėniečiams patikėti sėkminga karo baigtimi (1.141.3–142.9). Vis dėlto jis pabrėžia, kad sėkmę užtikrins tik imperijos neplėtimas karo metu ir papildomų rizikų vengimas (1.144.1). Paskutinėje kalboje Periklis akcentuoja beribes Atėnų jūrinės galios plėtros galimybes (2.62.1–2). Jo vertinimai dėl turimų Atėnų išteklų sutampa su Tukidido pozicija, tačiau Periklis neįvertino rizikos, kad minėti teiginiai galėjo paskatinti atėniečių perteklinę ekspansinę politiką.

Ar Periklis nukrypo nuo racionalumo ir įviliojo atėniečius į spąstus paskutine savo kalba? Tam tikra prasme perteklinės ambicijos slypi imperialistinėje jūrinės valstybės logikoje, kuri Atėnuose buvo plėtojama jau nuo Temistoklio laikų. Kaip aptarėme anksčiau, Tukidido *Istorijoje* atsiskleidžia idėja, kad imperijos išlieka tik dėl baimės, kylančios iš vidinio nesaugumo, ir iš to randasi poreikis plėsti savo galią, kad imperija nesugriūtų.

¹⁸ 1.143 Periklis nurodo ankstesnius atėniečių pasiekimus ne tik kaip jų dabartinės galios, bet ir kaip jų perspektyvos laimėti karą įrodymą. Kitaip tariant, praities pasiekimai ir galia turėtų užtikrinti atėniečiams jų sėkmę kare. Tai aiškiai matyti Periklio retorikoje. Jis tvirtina, kad išlikę atėniečiai turi vertinti miesto galią (*δύναμις*) ne tik žodžiais, bet ir veiksmais (kaip tai padarė Periklis), o tai leis jiems suvokti savo valstybės didybę ir ją gerbti (*μεγάλη*).

Kitaip tariant, į imperialistinę logiką įrašyta ekspansinė politika. Tik laiko klausimas, kada ši logika valstybėje bus taikoma ydingai ir perteklinės ekspansinės politikos motyvas ims dominuoti. Kai politinė įtampa Atėnuose pasiekė aukščiausią tašką (dėl maro ir pirmųjų pralaimėjimų Spartai), ėmė dominuoti iracionali imperialistinės logikos pusė, t. y. tikėjimas beribe galios plėtra. Maro ir karo sukeltas beviltiškumas privertė Periklį griebtis kraštutinių argumentų. Užspaustas nekontroliuojamų išorinių aplinkybių, Periklis palūžo – jis atsisakė racionaliai vertinti padėtį ir pateikė perteklinės atėniečių ambicijos argumentą.

Sprendimo dinamika primena graikų tragedijos logiką: herojus, vedinas geriausių ketinimų, pasirenka kelią, kuris netikėtai atveda į pražūtį. Šiuo atžvilgiu Periklio paskutinė kalba panaši į tragedijos veikėjų kalbas¹⁹. Ji tarsi graikų tragedijai būdinga peripetija žymi posūkį ir Periklio, ir Atėnų likimuose. Periklio paskutinės kalbos tikslas – nuraminti atėniečius, bet samprotavimai apie beribę Atėnų jūrinę galią kaip tik sukurstė jų aistras. Periklis akcentuoja siūlomos politikos racionalumą (2.62.4), bet jo teiginiai apie beribės galios potencialą prasilenkia su racionalumu (2.62.3). Periklio paskutinė kalba sakoma esant iracionalioms aplinkybėms (t. y. neįmanomo iš anksto prognozuoti maro metu), bandoma racionaliai kontroliuoti chaotišką padėtį, bet pasiduodama iracionalumo plėtrai. Šį motyvą sustiprina Tucidido teiginys, kad Periklis savo kalbomis gebėdavo padrąsinti išsigandusius atėniečius ir juos nuraminti, kai šie jautė perteklinį pasitikėjimą savimi (2.65.8). Užtuot juos nuraminęs ar įdiegęs nuosaikumo, savo paskutine kalba Periklis tik sužadino perteklines atėniečių ambicijas.

Ši dinamika įgyja dar gilesnį tragizmo atspalvį per tragiškos ironijos motyvą – Periklis nenumatė savo žodžių pasekmių, o Tucididas jo paskutinę kalbą įrėmina bendrame karo vertinime, atskleidamas Atėnų žlugimo priežastis. Tucidido teigimu, Periklis pasižymėjo išskirtiniu protu ir reputacija (2.65.6), o po jo atėję politikai buvo ne tik linkę pataikauti minios užgaidoms valstybės politikos klausimais, bet ir leido, kad asmeniniai kaltinimai, pareikšti siekiant politinės viršenybės, susilpnintų kariuomenės veiksmingumą (2.65.9). Kitaip tariant, po Periklio mirties kiti politikai buvo labiau suinteresuoti asmeniniais, o ne valstybės reikalais. Imperialistinėje valstybėje, įsitikinusioje savo beribės galios idėja, susidaro palankios sąlygos asmeninių ambicijų ar užgaidų tenkinimą maskuoti tariamu valstybės interesu. Tokias asmenines ambicijas skatino ir pats Periklis. Jis sukūrė precedentą ateities politikams apeliuoti į Atėnų beribę jūrinę galią, siekiant pirmiausia asmeninės naudos, o ne valstybės gerovės. Taip Tucidido *Istorijoje* atsiskleidžia Periklio tragizmas – nors jis politikoje ir vadovavosi didžiausios naudos Atėnams principu, savo žodžiais paskutinėje kalboje sukūrė pretekstą kitiems politikams asmenines ambicijas dangstyti valstybės interesu ir ilgainiui jai atnešti daugiau žalos.

¹⁹ Kai kurie mokslininkai atkreipė dėmesį į Tucidido *Istorijos* ir antikinės Graikijos tragedijų panašumus. Tucididas ir antikiniai tragikai plėtoja bendras temas, tokias kaip Atėnų ideologija, būtinybė, moralinis nuosmukis, aistrų dominavimas prieš protą. Alker (1988) teigimu, *Istoriją* galima skaityti kaip Atėnų imperijos iškilimo ir žlugimo tragediją, o Melo dialogą – kaip „moralinę tragediją“ apie galią ir teisingumą. Bedfordas ir Workmanas (2001) teigia, kad Tucididas pasirinko tragiškąją formą norėdamas išplėtoti Atėnų užsienio politikos kritiką. Cornfordo (1907) nuomone, Tucidido *Istorija* panaši į Aischilo tragediją ne tik forma ar technine konstrukcija, bet ir psichologija. Pagrindiniai Tucidido *Istorijos* personažai yra beveik taip pat nutolę nuo realizmo, beveik tokie pat abstraktūs ir beasmeniai, kaip ir personažai Aischilo kūrinuose.

Išvados

Periklio paskutinė kalba Tukidido *Istorijoje* atskleidžia racionalus politinio sprendimo priėmimo dilemą. Viena vertus, kalbėdamas karo ir maro sukrėstai bendruomenei, Periklis racionaliai formuluoja argumentus – jis pabrėžia karo tęstinumo būtinybę, atėniečių pareigą savo imperijai ir logišką skaičiavimą dėl pasekmių kapituliacijos atveju. Tokia retorika padėjo – atėniečiai nusprendė tęsti karą. Kita vertus, Periklio kalbos šerdyje slypi iracionalus tikėjimas beribe jūrine galia, kuris, nors ir nepakeitė tuometinių nuotaikų, sukūrė precedentą vėlesniems demagogams dangstyti savo interesus ekspansine ideologija. Periklio kalba tampa dviprasmiška – ji parodo tiek Periklio kaip lyderio stiprybes, tiek jo ribotumą racionaliai veikti negandų sukrėstoje visuomenėje. Beribės galios motyvas atsiskleidžia reikšmingoje *Istorijos* vietoje – po paskutinės Periklio kalbos Tukididas pateikia bendrą Peloponeso karo ir Atėnų nuosmukio vertinimą. Atėnų nuosmukio priežastis – pernelyg didelės politikų asmeninės ambicijos ir nepasotinamas žmogaus troškimas patenkinti savo, o ne visos valstybės interesus. Periklis savo paskutinėje kalboje ne tik numatė Atėnų imperijos žlugimą, bet ir ironiškai suteikė politinį pagrindą jį lėmusiems procesams.

Kaip Periklis žmogų lygina su visu poliu, taip ir Tukididas paskutine Periklio kalba atskleidžia tiek jo, kaip individo, tiek Atėnų politinio racionalumo ribotumą. Periklis, paveiktas beviltiškų išorinių aplinkybių – maro ir Spartos invazijos, griebėsi iracionalaus argumento apie beribę ekspansinę politiką. Atėniečiai, aklaivai vadovaudamiesi imperialistine ideologija, nebeapskaičiavo savo realių karinių galimybių ir po Periklio mirties priėmė vieną po kito neteisingus sprendimus, kurie juos atvedė prie pralaimėjimo. Paskutinė Periklio kalba trejopai mena antikinę tragediją. Pirma, vieno asmens mikrokosme atsiskleidžia sisteminės visuomenės politinės problemos – individuali klaida gali lemti kolektyvinį nuosmukį. Antra, kalboje atsiskleidžia tragiškosios ironijos ir peripetijos motyvai – net geriausiais ketinimais paremtas pasirinkimas gali lemti priešingą rezultatą. Trečia, išryškėja žmogaus ribotumo tema – Periklis, visą savo karjerą paskyręs Atėnų plėtrai, ne tik nesustabdė polio nuosmukio proceso, bet ir paskutine savo kalba prisidėjo prie ydingos ideologijos diegimo, lėmusio imperijos žlugimą.

Šiuolaikiniai politikai susiduria su panašia dilema kaip ir Periklis – išlaikyti racionalią politikos kryptį, nepaisant visuomenės spaudimo. Tukidido *Istorija* nepateikia lengvo šios problemos sprendimo, tačiau padeda giliau suprasti politinių sprendimų psichologiją, retoriką ir ribas – įžvalgas, kurios lieka gyvybiškai svarbios ir šiandien.

Šaltiniai

Thucydides, 1910. *Historiae*, 1–2. H. S. Jones, ed. Oxford: Oxford University Press.

Thucydides, 2009. *The Peloponnesian war*. Transl. by M. Hammond. Oxford: Oxford University Press.

Literatūros sąrašas

Alker, R., 1988. The dialectical logic of Thucydides' Melian dialogue. *American Political Science Review*, 82(3), pp. 805–820. <https://doi.org/10.2307/1962492>.

- Allison, J. W., 1983. Pericles' policy and the plague. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 1, pp. 14–23.
- Bedford, D. and Workman, T., 2001. The tragic reading of the Thucydidean *Tragedy*. *Review of International Studies*, 27(1), pp. 51–67. <https://doi.org/10.1017/S0260210500010512>.
- Bloedow, E. F., 2000. The implications of a major contradiction in Pericles' career. *Hermes*, 128(3), pp. 295–309.
- Chambers, M. H., 1957. Thucydides and Pericles. *Harvard Studies in Classical Philology*, 62, pp. 79–92. <https://doi.org/10.2307/310968>.
- Connor, W. R., 1984. *Thucydides*. New Jersey: Princeton University Press.
- Cornford, F. M., 1907. *Thucydides mythistoricus*. London: Arnold.
- Desmond, W., 2006. Lessons of fear: a reading of Thucydides. *Classical Philology*, 101(4), pp. 359–379. <https://doi.org/10.1086/519183>.
- Yunis, H., 1991. How do the people decide? Thucydides on Periclean rhetoric and civic instruction. *The American Journal of Philology*, 112(2), pp. 179–200.
- Yunis, H., 1996. *Taming democracy: models of political rhetoric in classical Athens*. New York: Cornell University Press.
- Kouskouvelis, I., 2018. *Thucydides on choice and decision making: why war is not inevitable*. Lanham, Maryland: Lexington Books.
- Litsas, S. N., 2018. Thucydides and rationalism. A study beyond rational choice. *The Journal of International Relations, Peace Studies, and Development*, 4(1), pp. 1–19. Available at: <<https://scholarworks.arcadia.edu/agsjournal/vol4/iss1/9>>.
- Luginbill, R. D., 2020. *Thucydides on war and national character*. London: Routledge.
- McGregor, M. F., 1956. The politics of the historian Thucydides. *Phoenix*, 10(3), pp. 93–102. <https://doi.org/10.2307/1086195>.
- Ober, J. and Perry, T. J., 2014. Thucydides as a prospect theorist. *Polis: The Journal for Ancient Greek and Roman Political Thought*, 31(2), pp. 206–232.
- Orwin, C., 1994. *The humanity of Thucydides*. Princeton: N.J.: Princeton University Press.
- Plutarch, 1916. *Plutarch's lives*. Transl. by B. Perin. London: Harvard University Press.
- Pouncey, P. R., 1980. *The necessities of war: A study of Thucydides' pessimism*. New York: Columbia University Press.
- Schlosser, J. A., 2013. Hope, danger's comforter: Thucydides, hope, politics. *The Journal of Politics*, 75(1), pp. 169–182. <https://doi.org/10.1017/S0022381612000941>.
- Sicking, C. M. J., 1995. The general purport of Pericles' funeral oration and last speech. *Hermes*, 123(4), pp. 404–425.
- Starr, C. G., 1978. Thucydides on sea power. *Mnemosyne*, 31, pp. 343–350.
- Taylor, M. C., 2010. *Thucydides, Pericles, and the idea of Athens in the Peloponnesian War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tompkins, D. P., 2013. The language of Pericles. In: A. Tsakmakis and M. Tamiolaki, eds. *Thucydides between history and literature*. Berlin: De Gruyter, pp. 447–464.